

Feministiska ekonomer och feministisk ekonomi – exemplet nationalekonomi

På kort tid har stora framsteg gjorts av feministiska ekonomer. De menar att hänsyn inte tas till merparten av kvinnors arbete och produktion, eftersom det oavlönade omsorgsarbetet inte ingår i ekonomin.

ANITA NYBERG

Det har blivit allt vanligare att tala om såväl feministiska ekonomer som feministisk ekonomi under 1990-talet.¹ Det är framför allt i internationella sammanhang som begreppen påträffas.² *The International Association For Feminist Economics* (IAFFE) bildades 1992 och publicerar sedan 1995 tidskriften *Feminist Economics*. Mängden böcker och artiklar på temat har ökat dramatiskt under det senaste decenniet och inkluderar också uppslagsböcker och läroböcker.³ *Progress of World's Women 2000* publicerad av United Nations Development Fund for Women (UNIFEM) är en beskrivning och analys av utveck-

lingen av ekonomiska dimensioner av jämställdhet under de senaste 25 åren. FN har beslutat att värdet av det oavlönade omsorgsarbetet ska beräknas. Forskare anlägger ett könsperspektiv på makroekonomin, globaliseringen, med mera. Inom det brittiska samväldet har man tagit initiativ till ett samarbete mellan finansministrar och ministrar ansvariga för kvinnofrågor/jämställdhet runt frågan om könsperspektiv på statsbudgeten. I Sverige genomfördes under senare delen av 1990-talet en statlig utredning – *Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och*

män (den så kallade *Kvinnomaktutredningen*). Det förefaller således som om feministiska ekonomer och feministisk ekonomi har fått ett visst genomslag.

Huvudsyftet med denna artikel är att introducera några av de teman som spelar stor roll i dagens feminist-ekonomiska litteratur, i artiklar i *Feminist Economics*, som avhandlas på seminarier vid IAFFE:s årliga konferenser och i andra sammanhang. Inledningsvis beskrivs dock något om andelen kvinnor inom nationalekonomi.

Feministiska ekonomer

Feministiska ekonomer⁴ är en mycket blandad grupp forskare, som representerar olika uppfattningar både vad gäller feminism och ekonomi. Gemensamt för feministiska ekonomer kan sägas vara att de, i likhet med feminister inom andra discipliner, kritiserar disciplinens huvudfåra för att den generaliserar utifrån mäns erfarenheter samtidigt som de fäster uppmärksamhet på kvinnors osynlighet och marginalisering inom disciplinen och försöker göra något åt detta. Hur detta ska göras har man dock olika uppfattningar om.

I ett anglosaxiskt perspektiv kan man tala om tre generationer av självdefinierade feministiska ekonomer (MacDonald 1995; Strassman 1999). Den första generationen består av äldre, nu pensionerade men fortfarande aktiva kvinnor som var väl etablerade ekonomer före expansionen av feministisk forskning i början av 1970-talet. Därefter kommer en mellangeneration som blev akademiker på 1970-talet, och som ägnade sig åt den könssegregerade arbetsmarknaden och löneskillnader mellan könen med hjälp av traditionella teorier och metoder. Under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet framträdde en ny generation, vilken också

var den som först började tala om "feministisk ekonomi". Den bedriver forskning inom en mängd olika områden och är kritisk till traditionell nationalekonomisk teori och metod. Alla tre generationer samarbetar idag och ett resultat av detta samarbete är IAFFE, vars syfte är att verka för forskning och aktiviteter i ekonomiska frågor av betydelse för kvinnor, barn och män runtom i världen och att utgöra ett internationellt nätverk för feministiska ekonomer (Schakelford 1999).⁵

I Sverige var det fram till 1969 under det gamla forskarutbildningssystemet få som disputerade i nationalekonomi överhuvudtaget – en eller två om året och vissa år ingen alls. Totalt disputerade endast 74 män och två kvinnor – de två kvinnorna på 1920-talet, Margit Cassel (1924) och Karin Kock (1929). Under det nya systemet ökade antalet disputerade, men det dröjde till 1976 innan ytterligare någon kvinna erhöll doktorsexamen. Det året disputerade tre kvinnor i nationalekonomi.⁶ Mellan 1969 och 1989 examinerades totalt 220 personer, varav 19 kvinnor, eller 8,6 procent (Wadensjö 1992). Mellan 1989/90 och 1999/00 disputerade totalt 296 personer, varav 49 kvinnor eller 17 procent (SCB Högskolestatistik). En första generation kvinnliga ekonomer motsvarande den i USA saknas således helt i Sverige, mellangenerationen är mycket liten, den nutida är större, men det amerikanska intresset för feministiska frågor förefaller mycket mindre. Det ska dock påpekas att idag ges grundkurser på temat genus och ekonomi åtminstone vid Uppsala, Umeå och Lunds universitet.

Vid ekonomiska institutioner vid svenska universitet (inklusive Sveriges Lantbruksuniversitet) samt Stockholms och Jönköpings Handelshögskolor är idag 2,6 procent av professorerna i nationalekonomi kvinnor, vilket är lika med två personer. Där finns också

10,3 procent kvinnliga docenter (3 personer) och 11,3 procent universitetslektorer (8 personer).⁷

Oavsett generation av feministiska ekonomer har centrala teman varit och är kvinnors (och mäns) arbete. Tidigare frågor avsåg framför allt kvinnors arbetsutbud, den könssegregerade arbetsmarknaden och löneskillnader mellan kvinnor och män. Dessa områden förefaller nu väl etablerade inom huvudfåran av ekonomisk forskning såväl internationellt som i Sverige. De behandlas inte här, inte därför att de inte även fortsättningsvis är viktiga utan för att det finns mycket skrivet på temat.⁸ Istället presenteras några olika områden som vuxit kraftigt under 1990-talet. Den gemensamma nämnaren för dessa är dels att de berör makroekonomin, dels att de har anknytning till det oavlönade omsorgsarbetet. Områdena är ekonomisk statistik, makroekonomi, den offentliga sektorns finanser inkluderande så kallade "kvinnobudgetar", offentlig tjänsteproduktion och socialförsäkringar. Exempel hämtas från såväl den internationella arenan som Sverige. Det oavlönade omsorgsarbetet har också tidigare funnits med i bakgrunden eftersom det är svårt att analysera den könssegregerade arbetsmarknaden och löneskillnader mellan könen utan att ta hänsyn till det. Nu har det trätt i förgrunden. Oavlönat omsorgsarbete är det begrepp som anammats av feministiska ekonomer under 1990-talet. Det inkluderar såväl vård och omsorg som det som vanligtvis går under beteckningen hushållsarbete.

Ekonomisk statistik

Feministiska ekonomer har utmanat den vetenskapliga positivismen i traditionell nationalekonomi genom att hävda att det finns en könsbias i ekonomiska begrepp och att data

som betraktas som objektiva och värderingsfria präglas av samtida samhälleliga värderingar.⁹ Uppfattningar om kvinnors och mäns plats i samhället påverkar hur begrepp definieras, vilka data som samlas in och hur de kategoriseras. Detta påverkar i sin tur direkt och indirekt människors självförståelse och beteende, vilket i sin tur producerar och reproducerar könsidentiteter.

Navet i den ekonomiska statistiken utgörs av *System of National Accounts* (SNA) och det viktigaste måttet är bruttonationalprodukten (BNP). Den första SNA publicerades av FN 1953. Den konstruerades för att spegla verksamheten på marknader där varor och tjänster byts mot pengar och där människor ersätts med pengar för det arbete de utför. En gräns, den så kallade produktionsgränsen, drogs mellan de aktiviteter som utgör "ekonomi" och inkluderas i BNP och de som uppfattas som "icke-ekonomi" och som exkluderas. Denna gräns har gradvis flyttats i samband med att SNA reviderats och blivit alltmer inkluderande. Enligt nu gällande SNA (1993) ska alla varor, även de som inte säljs på en marknad medräknas. Detta har naturligtvis stor betydelse i u-länder där mycket av framför allt jordbruksproduktionen är för egen konsumtion. Avlönad tjänsteproduktion i hushållen, i form av till exempel hembiträden och barnflickor, inkluderas i BNP, däremot inte oavlönade tjänster i form av omsorgsarbete. Det gäller också oavlönat ideellt arbete (Nyberg 1997a).

Ett syfte med feministisk forskning generellt är att betrakta kvinnor som aktörer och att synliggöra kvinnors erfarenheter, aktiviteter och perspektiv. Att göra kvinnor synliga har för feministiska ekonomer inbegripit att göra aktiviteter utanför marknaden synliga. Krav på att oavlönad produktion och oavlönat arbete ska mätas, värderas och in-

kluderas i BNP har framförts. Vid FN:s Kvinnokonferens i Beijing (Peking) 1995 rekommenderades att data förbättras, metoder utvecklas och att arbetet åsätts ett värde "med syftet att erkänna kvinnors ekonomiska delaktighet och att synliggöra den ojämlika fördelningen av avlönat och oavlönat arbete mellan kvinnor och män" (UN 1995a, Recommendation 206 (f) (iii)).

Ett steg i den riktningen är tidsanvändningsstudier. I många länder har sådana genomförts, i några flera gånger (Nyberg 1997a). Inför 1995 års *Human Development Report* samlades data in från såväl i- som u-länder rörande den tid kvinnor och män ägnar åt avlönat respektive oavlönat arbete. En genomgång av 31 länder visar att kvinnor i genomsnitt arbetar fler timmar än män i nästan alla länder. Den visar också att kvinnor i i-länder använder två tredjedelar av den totala arbetstiden till oavlönade aktiviteter och en tredjedel till avlönade, medan motsatsen gäller för män (Goldschmidt-Clermont & Pagnossin-Aligisakis 1995; UN 1995b: 88ff).¹⁰ Baserat på tidsanvändningsstudier har också värdet av omsorgsarbetet beräknats. Värdet varierar enligt en sammanställning från 31 procent till 96 procent av BNP beroende på vilken beräkningsmetod som används (Nyberg 1997a: Tabell 4.3; se även till exempel Ironmonger 1994; 1996).

I Sverige genomfördes en tidsanvändningsstudie 1990/91 och en ny pågår nu. Den förstnämnda visar att av allt arbete som utförs av befolkningen i yrkesverksam ålder utgör ungefär hälften avlönat arbete, medan den andra hälften gäller oavlönat omsorgsarbete. Den tid som används till att oavlönat laga mat och diska i hushållen är till exempel av större omfattning än hela tillverkningsindustrin, den oavlönade "städsektorn" är större än bank- och försäkringsverksamhet i

arbetstid räknat, den oavlönade "tvätt- och stryksektorn" är större än jord- och skogsbruk och så vidare (Nyberg 1996: Tabell I4).¹¹ Även i Sverige har beräkningar av omsorgsarbetets värde gjorts. Till detta återkommer jag längre fram.

Ekonomiska studier, prognoser etcetera, vilka ofta bygger på uppgifter hämtade från nationalräkenskaperna, analyserar därmed den av männen dominerade penningekonomin, medan merparten av kvinnors ekonomiska aktivitet inte finns med eftersom den utförs utanför marknaden. Resultatet av de aktiviteter som inkluderas i BNP är synonymt med "ekonomi", "produktion" och "arbete". Det som inte inkluderas är icke-ekonomi, icke-produktion och icke-arbete.¹² Detta har konsekvenser inte endast för hur vi uppfattar ekonomin, utan också för hur vi uppfattar kvinnor, män och könsrelationer. Män framstår som ekonomiskt aktiva, produktiva, försörjare, arbetande och sysselsatta, medan kvinnor framstår som ekonomiskt inaktiva, improduktiva, försörjda, hemmafruar och icke sysselsatta.

Makroekonomisk teori

Nationalräkenskaperna ligger till grund för makroekonomisk analys och makroekonomisk teori handlar om "hela samhällsekonomin, den totala produktionen och sysselsättningen samt den allmänna prisnivån" (Eklund 1992: 455). Målet med makroekonomisk analys är att identifiera vad som är problem i ekonomin och avgöra vilken sorts politik som bör sättas in. Den makroekonomiska politikens mål är: prisstabilitet, full sysselsättning och balans i utrikeshandeln. För att uppnå dessa mål finns i huvudsak tre makroekonomiska verktyg: finanspolitik, penningpolitik och växelkurspolitik.

Makroekonomins analytiska grunder är

inte explicit och direkt kopplade till analys av könsrelationer. Inte desto mindre finns implicita, inbyggda antaganden i teorin. Bland annat problematiseras inte det faktum att i "hela samhällsekonomin, den totala produktionen och sysselsättningen" ingår inte den oavlönade produktionen och sysselsättningen, av vilka kvinnor utför merparten och där kvinnor ägnar merparten av sin arbetstid. Denna brist har diskuterats ovan och utgör den första utgångspunkten för feministiska ekonomers kritik av makroekonomisk teori.¹³

En andra utgångspunkt för den feministiska kritiken är att kvinnors och mäns ekonomiska villkor skiljer sig åt, något som inte tas hänsyn till i makroekonomiska modeller. I många länder begränsar och formar till exempel arbetsmarknadslagstiftning, lagar rörande förmögenhet, egendom och arv kvinnors ekonomiska aktivitet. I vissa länder måste gifta kvinnor även idag ha mannens tillstånd att ta anställning, att flytta, att ta lån, och i andra länder är kvinnor utestängda från vissa yrken och arbetsområden eller får inte arbeta natt. I extrema fall får de inte ens vistas utanför hushållet. Även om det inte finns några formella hinder för kvinnors ekonomiska aktiviteter, så behöver det inte betyda att kvinnors och mäns villkor är desamma.

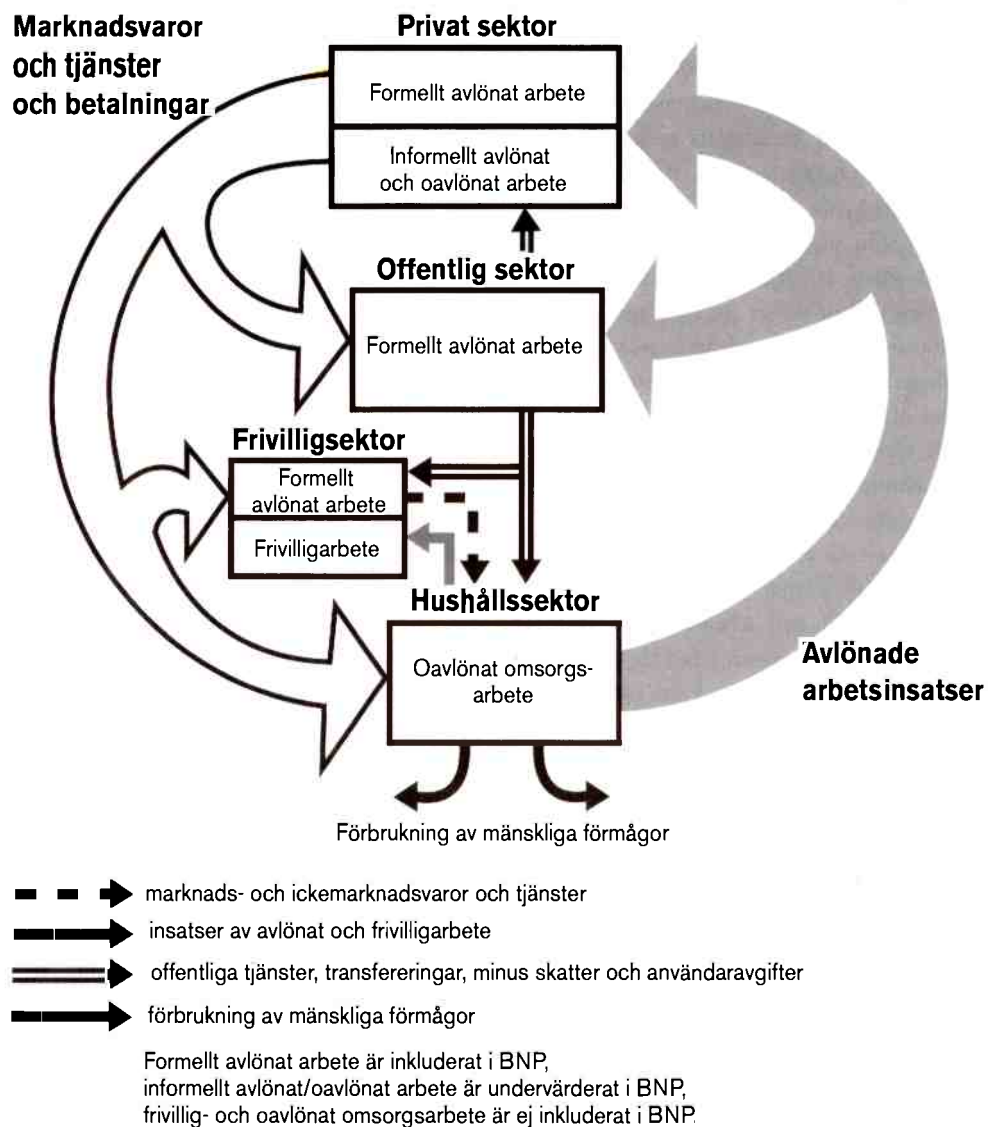
Att vara arbetare, lantbrukare eller entreprenör innebär inte någon direkt könsbestämning, men kvinnor och män har mycket olika erfarenheter av att vara arbetare, lantbrukare eller entreprenörer. De förmodade könsneutrala begreppen "arbetare", "lantbrukare" och "entreprenör" är genomsyrade av könsimplikationer. Faktum är att "arbetare", "lantbrukare" och "entreprenör" vanligen anses vara män – och på så sätt skapas en manlig bias i både ekonomisk analys och ekonomisk politik (Elson 1992: 2).

De feministiska ekonomernas kritik resulterar i en annan syn än den sedvanliga på hur makroekonomin fungerar. Den traditionella bilden av det ekonomiska kretsloppet visar att företagen producerar varor och tjänster med hjälp av produktionsfaktorerna arbete, kapital och naturresurser. De betalar hushållen en ersättning för att de får utnyttja dessa produktionsfaktorer. Hushållen använder sina inkomster till att köpa de varor och tjänster som företagen tillverkar. Den offentliga sektorn drar in skatter och betalar ut transfereringar till hushållen, men köper och producerar också varor och tjänster.¹⁴

Ett sätt att illustrera det feministiska alternativet är det som visas i figur 1. Denna utvidgade version av ekonomin inkluderar förutom den privata och offentliga sektorn också en hushålls- och en frivilligsektor (Non Governmental Organisations, NGOs). Hushållssektorn förser alla sektorer med arbetskraft och producerar varor och tjänster i hushållet, medan frivilligsektorn i många länder tillhandahåller sjukvård, utbildning, sociala, kulturella och fritidstjänster till hushållen, ibland gratis och ibland mot en avgift. I princip skulle det vara möjligt att mäta de olika sektorernas omfattning antingen genom det monetära värdet eller genom antalet arbetstimmar. Det skulle då vara möjligt att studera samband mellan de olika sektorerna och effekterna av makroekonomiska åtgärder inte endast inom den privata och den offentliga sektorn, utan också inom den oavlönade hushålls- och frivilligsektorn.

När feministiska ekonomer på 1980-talet började argumentera för behovet av ett könsperspektiv på effekterna av makroekonomisk politik var bakgrunden den strukturella anpassningspolitik som genomfördes under decenniet.¹⁵ Sådan politik genomfördes i mer än hundra länder och var en förutsättning för

Figur 1 Omarbetning av ekonomin genom kvinnors ögon
 Källa: UNIFEM (2000) Chart 1.1

att få lån från Internationella Valutafonden (IMF) och Världsbanken. Den innehöll devalvering, nedskärningar i de offentliga utgifterna, privatisering, avreglering av arbets- och kapitalmarknader samt av utländska investeringar och av utrikeshandeln (Beneria 1999).

Sådan politik påverkar förhållandet mellan den mängd arbete som utförs i de fyra sektorerna. I ett internationellt perspektiv har sysselsättningen i den offentliga sektorn minskat, medan den privata sektorn har vuxit, liksom frivilligsektorn och sannolikt också det oavlönade omsorgsarbetet (UNIFEM 2001: 28). Oro har uttryckts för att kvinnors totala arbetsbörda ökat, särskilt för fattiga kvinnor i fattiga länder. Argumenten för att kvinnors arbetsbörda har intensifierats och ökat hämtas från fallstudier, eftersom det saknas data på regional eller nationell nivå rörande den informella verksamheten och oavlönat arbete i såväl hushållen som frivilligsektorn.

I en genomgång av 22 rapporter från 15 länder, från mycket fattiga till medelinkomstländer, dras slutsatsen att kvinnor har ökat sitt deltagande på såväl den formella som den informella arbetsmarknaden som ett resultat av en omorientering av produktionen mot export och ökade inkomstskillnader (González de la Rocha 2001).¹⁶ Data från Angola visar till exempel att kvinnor ökat antalet arbetstimmar på arbetsmarknaden samtidigt som de fortfarande har omsorgsarbetet att sköta, vilket de gör med hjälp av sina barn. Att samla ved och hämta vatten kräver många timmar av deras totala arbetstid. Män gör mer av inköpen än tidigare, men de tar sällan del i andra hushållsgöromål. Deras insatser i omsorgsarbetet har inte ökat, med påföljd att kvinnors arbetsdagar blivit längre.

Förutom att kvinnor har ökat sitt deltagande på den formella och informella arbets-

marknaden, så har också det oavlönade omsorgsarbetet intensifierats och ökat på grund av att kvinnor försöker motverka sjunkande inkomster och neddragningar i den offentliga sektorn genom att utföra arbetet själva.¹⁷ Tar man endast hänsyn till den offentliga sektorn kan privatisering, införandet av användaravgifter, omorganiseringar och besparingar uppfattas som effektivitets- och produktivitetsvinster. I realiteten kan det dock röra sig om överföringar av kostnader från den offentliga sektorn, där kostnaderna är monetära och därmed synliga, till hushållssektorn, där kostnaderna inte är monetära och därför osynliga. I många länder har man till exempel försökt höja effektiviteten inom sjukvården genom att skicka hem patienterna tidigare. Konvalescensen äger rum i hemmen, vilket innebär att kostnaden flyttas till den oavlönade hushållssektorn (Jonung & Persson-Tanimura 1987; Elson 1992) eller till den sjuke själv, som inte får den vård hon/han behöver.

I Sverige gjordes ett försök att föra in ett könsperspektiv i makropolitiken inom ramen för finansdepartementets långtidsutredning (LU) 1990 med en studie om *Kvinnors roll i ekonomin*. Christina Jonung och Inga Persson var dels redaktörer för denna bilaga, dels författare till en artikel där de presenterade en teoriram för analys av den ekonomiska politiken där såväl arbetsfördelningen mellan kvinnor och män som det avlönade och det oavlönade arbetet fanns med. Ambitionen var att "föra fram frågor kring kvinnors roll i ekonomin och jämställdheten som i kommande långtidsutredningar bör bli föremål för fördjupad analys" (Jonung & Persson 1990: 7). I LU 1992 analyserades hur kvinnors situation skulle påverkas av den ekonomiska integrationen, framför allt internationaliseringen och ett svenskt EG-medlemskap

– *Svenska kvinnor möter Europa. Ekonomisk integration och social harmonisering ur ett kvinnoperspektiv* (Persson 1993). Tyvärr tycks initiativet att i långtidsutredningar analysera den ekonomiska utvecklingen ur ett könsperspektiv därefter ha upphört.

"Kvinnobudgetar"

Den feministiska forskningen om relationen mellan makroekonomiska åtgärder och det oavlönade arbetet har hittills i första hand rört finanspolitik och den offentliga sektorns finanser.¹⁸ Den offentliga sektorn består av tre delsektorer: staten, kommunerna och socialförsäkringssektorn. Här berörs statsbudgeten, offentlig tjänsteproduktion och inkomstomfördelningar via socialförsäkringarna.

Centralt i den feministiska kritiken är att makroekonomisk politik kan undermineras av en könsneutral ansats på budgetar som ignorerar ekonomiska bidrag i form av oavlönat omsorgsarbete, ideellt arbete, självhushållning och avlönat arbete i den informella sektorn (Sharp 1999). Dessa ekonomiska bidrag är av stor betydelse för hur ekonomin fungerar. Effektiva budgetar kräver därför ett begreppsligt ramverk som inkluderar dessa verksamheter. Ett första steg i denna process är att studera hur de olika posterna i budgeten fördelas på kvinnor respektive män. Därför har ett stort intresse för så kallade kvinnobudgetar vuxit fram.

Budgetar förefaller vid första påseende att vara könsneutrala. Skatter, intäkter och utgifter är inte bekönade begrepp. Utan en bedömning av effekterna ur ett könsperspektiv, kan dock budgetpolitiken få oförutsedda konsekvenser. En skatteförändring som till exempel resulterar i att kvinnor i genomsnitt får en lägre disponibel inkomst och män en högre, även om den genomsnittliga familjeinkomsten förblir densamma, påverkar

konsumtionens inriktning eftersom kvinnors och mäns konsumtionsmönster skiljer sig åt. Kvinnor använder mer av sina resurser på barn och hushåll och män mer på fritidsaktiviteter (Lundberg, Pollak & Wales 1997; Himmelweit 1999).

Den första kvinnobudgeten genomfördes i Australien 1984. Den initierades och leddes av regeringen. Under 1980- och 1990-talen upprättade också sex delstater och två territorier kvinnobudgetar. Aktiviteten upphörde på federal nivå 1996 i samband med ett regeringsskifte, men två delstater har fortsatt verksamheten (Sharp & Broomhill 1998). Den australiensiska *Women's budget statement* var en omfattande analys av statsbudgeten inriktad på utgifterna snarare än på intäkterna. Budgetens utgifter delades in i tre kategorier: 1) könsspecifika utgifter, det vill säga sådana utgifter som har kvinnor eller män, pojkar eller flickor som målgrupp; 2) utgifter för att uppnå jämställdhet i den offentliga sektorn; och 3) alla andra utgifter. Denna sistnämnda kategori inkluderar de utgifter som inte är inkluderade i de två förstnämnda kategorierna och utgör i de flesta länder 99 procent eller mer av de totala utgifterna i budgeten. Medan det är relativt enkelt att fastställa fördelningen efter kön i de två första kategorierna, är den stora utmaningen att analysera de allmänna utgifterna, eftersom det är där de stora utgifterna finns, men också därför att det är mindre självklart hur de ska fördelas på kvinnor respektive män.

Initiativ liknande det i Australien har tagits i ett flertal länder. Vad som täcks, vem som deltar och hur resultaten rapporteras varierar mellan olika länder. Ett fåtal täcker endast de utgifter som direkt riktas mot kvinnor, men de flesta täcker mer än så. Några är lokala, andra nationella. Några utförs inom regeringen, andra av grupper utanför

regeringsmaskineriet. Valda representanter kan spela en roll i båda fallen. Ett exempel är *Women's Budget Group* i Storbritannien, som varit aktiv sedan 1989 och som försöker få upp frågor om kön och budget på den politiska agendan och som utfärdar pressreleaser vid varje budgetproposition. Gruppen fokuserar på förändringar i skatte- och socialförsäkringssystem som hotar att transferera inkomster från kvinnor till män (Himmelweit 1999). Kanske det mest kända initiativet för övrigt är Sydafrikas *Women's Budget Initiative (WBI)*, som genomförts flera år i rad och som inspirerat många länder särskilt i södra Afrika. WBI publicerar analyser av den nationella budgeten liksom av lokala budgetar. Man har också publicerat populariserade versioner för att nå en bredare publik (Budlender 1996; 1997; 1998). År 2000 pågick budgetaktiviteter ur ett köns- perspektiv i 20 länder. Dessa inkluderade Australien, Barbados, Botswana, Fiji, Kenya, Malawi, Mauritius, Moçambique, Namibia, Filippinerna, Sydafrika, Sri Lanka, St. Kitts, Schweiz, Tanzania, Uganda, Storbritannien, USA, Zambia och Zimbabwe (UNIFEM 2000:113).¹⁹

I Sverige gjorde Elisabeth Sundin, på eget initiativ, redan 1988 en genomgång av hur social-, utbildnings-, jordbruks-, arbetsmarknads- och industridepartementens utgifter i statsbudgeten fördelades på kvinnor respektive män. Hon fann att särskilda anslag, till exempel medel till jämställdhetsombudsmannen och till särskilda jämställdhetsåtgärder, till kvinnoidrotten med mera, tillsammans utgjorde knappt 13 miljoner kronor. Detta värde överträffades mångfaldigt av de medel som distribuerades till män via de budgetposter som granskades i övrigt (Sundin 1988: 76).

I takt med att kraven och intresset för

”mainstreaming” har ökat, har också kraven och intresset för att ”mainstreama” budgetar ökat. Idag finns det hemsidor på internet på detta tema.²⁰ I svenska kommuner arbetar man med den så kallade 3R-metoden, utarbetad av Gertrud Åström, Stockholms universitet, tillsammans med Svenska Kommunförbundet. 3R är ett redskap för att systematiskt analysera verksamheten ur ett jämställdhetsperspektiv. De tre R:en, som står för Representation, Resurser och Realia, syftar till att synliggöra kvinnors och mäns villkor som brukare och medborgare, beslutsfattare och personal i verksamheten. Ytterst handlar det om att besvara frågan om vem som får vilka resurser och på vilka villkor.

Offentlig tjänsteproduktion

Genom att budgetpolitiken påverkar hushållens beslut, arbetsmarknaden och tillgången på offentliga tjänster har den potentiellt signifikanta återverkningar på kvantiteten och kvaliteten av det oavlönade omsorgsarbete. Det gäller särskilt förändringar som påverkar den offentliga sektorns tjänsteproduktion. Inom *Kvinnomaktutredningens* ram gjordes ett första försök att undersöka fördelningen av offentlig barnomsorg, skola, sjuk- och hälsovård samt äldreomsorg mellan kvinnor och män. Fritzell (1998) fann att könsskillnaderna i de genomsnittliga totala subventionerna är störst dels vid relativt unga åldrar (20-44 år), dels i den äldsta åldersklassen (75-84 år), medan skillnaderna är mycket små däremellan. I yngre åldrar är det subventioner till barnomsorg och skola som slår igenom. Det beror på att subventionerna till barnomsorg och skola för barn till ensamstående föräldrar påfördes den förälder som barnen bodde hos, varav en mycket stor andel är ensamstående mödrar. Huruvida detta är rimligt eller inte kan natur-

ligtvis diskuteras. Ett alternativ hade varit att fördela subventionerna för barnomsorgen och skolan på flickor respektive pojkar eller på föräldrarna oavsett om de var sammanboende eller ej. De högre subventionerna för kvinnor i den äldsta åldersklassen har dels att göra med att kvinnor lever längre, dels att äldre kvinnor håller de monetära kostnaderna nere för vård av äldre män. De i allmänhet något yngre hustrurna vårdar ofta sin äldre man, medan äldre kvinnor mer sällan har någon anhörig som vårdar dem (Szebehely 2000).

En indirekt slutsats av studien är att eftersom de offentliga tjänsterna har större betydelse för kvinnor än män, så kan en ökad avgiftsfinansiering av offentliga tjänster också väntas få olika konsekvenser för kvinnor och män (Persson & Wadensjö 1998). Kvinnor kan komma att drabbas hårdare än män om subventionsgraden sänks om det medför att kvinnor i större utsträckning än män avstår från att utnyttja tjänsten, och/eller om kvinnor i högre grad själva utför tjänsten både för sig själv och andra. Sänkta subventioner som innebär högre barnomsorgsavgifter eller sänkt kvalitet har till exempel säkert större effekter på kvinnors än mäns såväl avlönade som oavlönade arbete.

I den svenska statsbudgeten för 2001 genomfördes för första gången beräkningar av värdet av det oavlönade omsorgsarbetet (Prop. 2000/2001: 1, Bilaga 4: 18-20). Finansdepartementet konstaterar att "en del av *fritiden* används till att laga mat, diska, betala räkningar etc." (min kursivering). Genom att multiplicera tiden till omsorgsarbete med "en timlön som motsvarar ungdomslönen för ett okvalificerat arbete 1992 (58 kr)" har man åsatt hemproduktionen ett värde. Detta värde lägger man sedan till den disponibla inkomsten och får den utökade inkomsten. Re-

sultatet visar att för kvinnor innebär beaktandet av värdet av hemproduktionen nästan en fördubbling av den individuella inkomsten, medan männens inkomster ökar med nära 50 procent. Skillnaden mellan kvinnors och mäns inkomster utjämnas kraftigt när värdet av hemproduktionen tas med. Finansdepartementets slutsats är att resultaten "[s]ammantaget visar att hemproduktionen utgör en betydande del av hushållens inkomst. *Genom att värdera även detta arbete synliggörs framför allt kvinnornas bidrag till den gemensamma välfärden*" (s. 20, min kursivering).

I budgeten använder man således feministiska ekonomers argument för att åsätta det oavlönade omsorgsarbetet ett värde. Det är dock mycket tveksamt om detta kan ses som ett uttryck för feminism. Den manliga normen gäller; arbete utförs på arbetsmarknaden och det man gör hemma är fritid, även om det handlar om att laga mat, diska och betala räkningar. Det är möjligen mindre komplicerat att åsätta det oavlönade omsorgsarbetet ett värde om den person som utför det är ensamstående och utför det för sin egen konsumtion. Men i samboende hushåll är det ytterst tveksamt om värdet av det omsorgsarbete som kvinnan (eller mannen) utför ska ses som hennes/hans "inkomst". Merparten av den produktion som skapas genom omsorgsarbete av samboende är så kallade kollektiva nyttigheter, det vill säga en persons konsumtion av nyttigheten minskar inte andra personers möjligheter att dra nytta av densamma. Städar man till exempel bostaden eller uppfostrar barnen så kan den som städar eller uppfostrar inte förhindra, ens om hon/han så önskar, sin partner från att konsumera nyttigheterna städad bostad och väluppfostrade barn. Det är därför inte bara kvinnans (eller mannens) "inkomster" som

ökar genom det oavlönade omsorgsarbetet utan de tillfaller också respektive partner och barn. Tar man hänsyn till vem resultatet av omsorgsarbetet tillfaller, istället för vem som utför arbetet, är det kanske så att "inkomstskillnaderna" mellan kvinnor och män snarare ökar än minskar.

Socialförsäkringar

Att undersöka hur medel fördelas mellan kvinnor och män i budgeten är ett sätt att öka medvetenheten och visa att en åtgärd kan resultera i olika utfall för kvinnor respektive män även om detta inte är syftet. Men det är inte alltid så lätt att avgöra i vilken utsträckning till exempel medel som avsätts för jordbrukspolitik går till kvinnor respektive män. Då är det lättare att "följa" pengarna vad gäller socialförsäkringarna, åtminstone i Sverige där socialförsäkringssystemen bygger på individen och inte familjer. Studier av hur välfärdsstaten påverkar inkomstfördelningen är relativt vanliga. I traditionella fördelningsstudier undersöks inkomstens fördelning mellan hushåll i olika socio-ekonomiska grupper, olika familjetyper, etcetera, och syftet är att mäta den ekonomiska välfärden. Ett alternativ är dock att undersöka inkomstfördelningen mellan kvinnor och män och att se inkomster som ett uttryck för kontroll över resurser, vilka ökar människors val och möjligheter att bestämma över sina egna liv. Man kan också argumentera för att ekonomisk välfärd inte endast är en fråga om konsumtionsnivå, utan att tillgången till en egen inkomst är en viktig aspekt av välfärd (Nyberg 1997b).

Inom ramen för *Kvinnomaktutredningen* genomfördes flera studier av hur transfereeringar fördelas mellan kvinnor och män. Några av resultaten redovisas här.²¹ Enligt Johansson och Palme (1998) sker en inkomst-

överföring från män till kvinnor inom ramen för sjukförsäkringssystemet. Det beror dels på att det sker en omfördelning från dem som är sjukskrivna till de som inte är det och kvinnor är mer sjukskrivna än män. Dels beror det på att det sker en omfördelning från dem med inkomster över taket för den inkomst som berättigar till ersättning till de som har inkomster under detta tak, och kvinnor har lägre löneinkomster än män. Den sistnämnda omfördelningen motverkas dock genom ersättningarna från avtalsförsäkringarna och från avtal med liknande innehåll. Dessa försäkringar ger, förutom en allmän höjning av ersättningsnivåerna, också en kompensation för bortfall av inkomster över taket inom socialförsäkringen (Ståhlberg 1998).

Den största och viktigaste transfereringen är den ersättning man får när man slutar arbeta genom ålderspensionering (Ståhlberg & Tegle 1998a; 1998b). För de flesta är den uppbyggd av flera olika ersättningar. För det första får nästan alla folkpension och för det andra får de allra flesta också ersättning från ATP. Därtill kommer avtalspensioner, det vill säga avtal tecknade mellan arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer, en del personer har specialpensioner som arbetsgivaren betalar och många har grupp-försäkringspensioner tecknade via sin fackförening. Dessutom har en ökande andel personer privata pensionsförsäkringar. Enligt Ståhlberg och Tegle sker en viss omfördelning från män till kvinnor inom det offentliga pensions-systemet, dels på grund av att folkpensionens storlek är oberoende av de avgifter som en individ betalat, dels genom att ersättningarna från ATP-systemet är ofullständigt avgiftsrelaterade. Avtalspensionssystemen omfördelar däremot från kvinnor till män bland annat genom att de ger ersättning för inkomster över taket i socialförsäkringssystemet.²²

Inom *Kvinnomaktutredningen* kartlades och analyserades inte endast enskilda transfereringar utan också den sammanlagda effekten av samtliga olika transfereringar samt skattesystemet på kvinnors och mäns individuella disponibla inkomst (Nyberg 1997b). Man fann bland annat att i genomsnitt fick kvinnor under ett år en högre summa än män från föräldraförsäkringen och underhållsbidrag, eftersom mödrar är hemma med barnen i högre grad och under längre tid än fäder och barnen i allmänhet bor hos modern efter en separation eller skilsmässa. Kvinnor och män fick lika mycket från sjukförsäkringen. Kvinnor var visserligen mer sjukskrivna, men män fick en högre summa per dag. Arbetslöshetsersättningen gick i högre grad till män eftersom mäns arbetslöshet var högre än kvinnors (Nyberg 1997b). Man fann att kvinnor totalt var mer beroende av transfereringar från välfärdsstaten än män, om man ser till andelen av bruttoinkomsten. Det beror dock på att kvinnor i genomsnitt har lägre löneinkomster än män. Ser man till antalet kronor så var summan för kvinnor och män i arbetsför ålder ungefär densamma. Tar man med också pensionärerna, så gick en större summa till män som därmed kan sägas vara mer beroende av välfärdsstaten. Man fann också att såväl transfereringar som skatter sammantaget minskade inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män.

När man undersöker huruvida socialförsäkringarna innebär en omfördelning av inkomster mellan kvinnor och män så jämför man ofta hur mycket män respektive kvinnor betalar in till systemet med vad de sedan får ut. Resultatet blir då i allmänhet att kvinnor får ut mer än de betalar in och män tvärtom. Det beror på könsarbetsdelningen som innebär att kvinnor ägnar mer tid till oavlönat ar-

bete som inte kräver några inbetalningar till socialförsäkringssystemen, men som inte heller ger några pensionspoäng, rätt till sjukersättning, föräldrapenning och så vidare, utöver en minsta summa, medan män i huvudsak ägnar sig åt arbete som innebär såväl inbetalningar till som rättigheter från systemen. Återigen har vi problemet att det vi ser är det avlönade arbetet och penningekonomin, medan det oavlönade arbetet är osynligt, vilket innebär att de monetära kostnaderna till systemet syns, medan detta inte gäller kostnader i form av oavlönat arbete. Vi ser då en omfördelning av resurser från män till kvinnor. Utgår man istället från såväl avlönat som oavlönat arbete sker det en resursomfördelning från kvinnor till män. Kvinnor och män bidrar med ungefär lika många arbetstimmar per vecka, men kvinnor har i genomsnitt endast knappt 80 procent av mäns egna disponibla inkomst (Nyberg 1997: Tabell 6).

Den ekonomiska verkligheten

Det första studenterna i nationalekonomi får lära sig är att nationalekonomi handlar om hur man hushållar med knappa resurser. Ordet "ekonomi" har sitt ursprung i grekiskans *oikonomía*, "hushållning", "förvaltning", efter *oi'kos*, "hus", och *-no'mos*, "en som ordnar". Man skulle därför kunna tro att nationalekonomin inkluderar aktiviteter i hushållen. Så är dock inte fallet. Huvudfåran i nationalekonomin har väldigt lite att göra med hushållning och förvaltning i hushållen. En förklaring till detta skulle kunna vara att det finns mycket få feministiska ekonomer och dessutom har de feministiska utmaningar som svept fram över universiteten de senaste 20-30 åren i mycket liten utsträckning påverkat nationalekonomi jämfört med andra discipliner.

Trots detta har feministiska ekonomer på relativt kort tid gjort stora framsteg. De argumenterar för att ett av huvudproblemen med nationalekonomi är att avlönad produktion, avlönat arbete och till exempel produktion av omsorg i offentlig sektor syns och ingår i det som betecknas som ekonomi, medan oavlönad produktion, oavlönat arbete och produktion av omsorg i hushållen inte syns och inte ingår i ekonomin. Det innebär att hänsyn inte tas till merparten av kvinnors arbete och produktion i ekonomiska analyser och i ekonomisk politik. Genom att utforska inte endast den monetära registrerade ekonomin, utan också den oregistrerade informella avlönade och den oavlönade omsorgs- och frivilligsektorn, och genom att anlägga ett könsperspektiv på makroekonomin och den offentliga sektorns finanser, har de ökat förståelsen för ekonomiska processer. Synliggörandet av det oregistrerade arbete som utförs oavlönat i hushållen och i frivilligsektorn och avlönat i den informella ("svarta") sektorn, ger en mer fullständig bild av samhälls-ekonomin och kvinnornas roll i denna. Det möjliggör ekonomiska analyser som inbegriper samtliga sektorer och sambanden däremellan, det vill säga den reella "hela samhälls-ekonomin och den totala produktionen och sysselsättningen". Det politiska synfältet breddas och politiska beslut fattas på basis av bredare kunskap.

Det ger också en alternativ bild av den ekonomiska verkligheten. När man endast tar hänsyn till den monetära ekonomin ses män som ekonomiskt aktiva. Resurser fördelas från män till kvinnor via socialförsäkringssystemen och kvinnor subventioneras mer än män genom den offentliga tjänste-produktionen. Inkluderas också det oavlönade omsorgsarbetet är kvinnor lika aktiva som män och har lika långa eller längre ar-

betsdagar. Resurser fördelas snarare från kvinnor till män och kvinnors oavlönade omsorgsarbete subventionerar mäns avlönade arbete.

Ekonomisk produktion kan organiseras på många olika sätt och kvinnor och män utför en mängd olika sorters arbete, men kvinnor tycks alltid vara ansvariga för oavlönat omsorgsarbete. Det är ett arbete som kräver mycket tid. Utöver tidsanvändningsstudier vet vi inte mycket om vad och hur man egentligen producerar i hushållen och hur det hänger ihop med produktionen på marknaden och i den offentliga sektorn. Utan en större förståelse för hur hushållen fungerar är vår kunskap om ekonomin, det vill säga hur vi hushållar med knappa resurser, ofullständig. Vi behöver ekonomiska teorier och modeller som integrerar det avlönade och det oavlönade arbetet, särskilt mot bakgrund av att den tid som är tillgänglig för oavlönat och avlönat omsorgsarbete tycks minska. Ökat kvinnligt förvärvsdeltagande och besparingar i den offentliga sektorn har bidragit till detta. Omsorgstjänster blir även relativt sett allt dyrare i förhållande till varor eftersom de inte kan ersättas med teknik. Samtidigt stiger efterfrågan på omsorgstjänster då andelen äldre ökar och genom att barn tycks behöva allt mer human- och socialt kapital för att finna en plats på framtidens arbetsmarknad.

NOTER

1. Jag vill tacka Christina Jonung, Ann-Britt Hellmark, Kirsti Niskanen och en anonym referent för värdefulla synpunkter.
2. "Ekonomi" är här avgränsat till konventionell nationalekonomi, d.v.s. varken företagsekonomi, ekonomisk historia eller ekonomisk geografi ingår, och inte heller marxistisk eller institutionell ekonomi. Enligt Nationalencyklopedin

- är nationalekonomi ett ”samhällsvetenskapligt ämne vars huvudsakliga studieobjekt har med hushållningen med knappa resurser att göra. När ett beslut innebär ett val mellan flera alternativ, och fördelar och nackdelar måste vägas mot varandra, kan situationen analyseras med nationalekonomiska metoder. [...] Definitionen ovan avser alltså ett angreppssätt snarare än ett studieobjekt. Vetenskapen karaktäriseras mer av sin verktygslåda (analysinstrument) än på vilka områden dessa tillämpas. Nationalekonomi använder sig i allt högre grad av matematiska och statistiska metoder som utvecklats inom andra vetenskaper”.
3. Här ska några av de böcker som publicerats under 1990-talet nämnas: Pujol 1992; Ferber & Nelson (red.) 1993; Bakker (red.) 1994; Beasley 1994; Folbre 1994; Peterson & Brown (red.) 1994; Kuiper & Sap (red.) 1995; Humphries (red.) 1995; Humphries & Rubery (red.) 1995; MacDonald 1995; Nelson 1996; Dijkstra & Plantenga (red.) 1997; Albelda 1997; Gardiner 1997; Rives & Yousefi (red.) 1997; Persson & Jonung 1997; 1998; Hewitson 1999; Dawson m.fl. 2000; Dimand et.al. 2000. Två exempel på läroböcker i ”gender and economics” är Blau m.fl. 1998 (tredje upplagan, den första kom 1986); Jacobsen 1998 (andra upplagan, den första kom 1994).
 4. Alla kvinnor som är nationalekonomer betecknar sig självklart inte som feministiska ekonomer. Det gäller kanske också några av dem som omnämns i detta sammanhang. Samtidigt finns naturligtvis också män som betecknar sig som feministiska ekonomer. Här kan nämnas John Stuart Mill, som enligt *Nationalencyklopedin* skrev ”feminismens bibel” *The Subjection of Women* (1869), och Knut Wicksell, professor i nationalekonomi i början av 1900-talet och feminist. Några mycket välkända manliga nationalekonomer, bl.a. två Nobelpristagare – Kenneth Arrow (1972) och Amartya Sen (1998) – är medlemmar i redaktionsrådet för *Feminist Economics*.
 5. Flertalet medlemmar i IAFFE kommer från USA – 74 procent (beräknat från IAFFE Membership Directory October 2000).
 6. Kerstin Lövgren, Irma Rosenberg och Siv Gustafsson (Wadensjö 1992).
 7. Siffrorna är framräknade utifrån data hämtade från respektive universitets hemsida. De två professorerna är Inga Persson i Lund och Ing-Marie Gren vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Docenterna är Åsa Löfström i Umeå, Alia Ahmad och Anne-Marie Pålsson i Lund. Jag känner till ytterligare två kvinnliga docenter, Ann-Charlotte Ståhlberg och Marianne Sundstörn vid Institutet för social forskning (SOFI). De är inte inkluderade i siffrorna i artikeln som endast gäller nationalekonomiska institutioner vid universiteten samt nationalekonomer vid Stockholms och Jönköpings Handelshögskolor. Min bedömning är dock att även om antalet kvinnor skulle öka om även andra institutioner inkluderades, så skulle det knappast gälla andelen kvinnor. Vid några, t.ex. SOFI, finns flera kvinnliga nationalekonomer, men vid andra, t.ex. Institutet för internationell ekonomi, finns ingen.
 8. Här nämns endast några publikationer på detta område med svenska författare; Löfström 1989; Katz 1994; Persson & Jonung (red.) 1997; 1998; Persson & Wadensjö (red.) 1997a; 1997b; Gustafsson & Meulders (2000).
 9. Se t.ex. Nyberg 1987; 1991; Waring 1988; Folbre m.fl. 1992; Chadeau 1992; Folbre och Wagman 1993; James 1994; Collins 1994; Ironmonger 1994; Goldschmidt-Clermont 1994; MacDonald 1995; UN 1995b; OECD 1995; Aslaksen & Koren 1996; Aslaksen et.al. 1996; Folbre & Pujol (red.) 1996; Aerni & Lewis 1999; Sharp 1999.
 10. Dessa uppgifter stämmer för svenska män men inte för svenska kvinnor, vilka i genomsnitt ägnar 45 procent av tiden till lönearbete och 55 procent till omsorgsarbete (SCB 1992).

11. Utöver scb:s tidsanvändningsdata finns också de tidsanvändningsstudier som ingår i HUS-undersökningarna. Se t.ex. Flood & Gråsjö 1997.
12. Vanligtvis brukar BNP definieras som "värdet av alla färdiga varor och tjänster som produceras under ett år" (Eklund 1992:449), d.v.s. det nämns inte att det oavlönade omsorgsarbetet inte ingår. Möjligen är här en förändring på gång. I Nationalencyklopedin definieras BNP som det "sammanlagda värdet av de varor och tjänster för slutlig användning som produceras för marknaden (i ett fåtal fall även för eget bruk) och för den offentliga sektorn under en period, vanligen ett år", d.v.s. man påpekar att endast marknadsproduktion ingår.
13. Cagatay et.al. 1995; Cagatay 1998; Bakker 1998; Sharp 1999.
14. För att inte göra kretsloppet alltför krångligt finns varken utrikeshandel eller kreditmarknad med.
15. Afshar & Dennis (red.) 1992; Beneria 1992a; Sen & Grown 1987; Sen 1991; Elson 1991; Bakker (red.) 1994; Collier 1994. Se också specialnummer av *World Development* november 1995 – "Gender, Adjustment and Macroeconomics", ett andra specialnummer publicerades i juli 2000 – "Growth, Trade, Finance and Gender Inequality" samt *Feminist Economics. A Special Issue on Globalization*, Vol. 6 No. 3, November 2000.
16. Se även till exempel Standing 1989; Moser 1996; Cagatay et.al 1995; Beneria 1999; Lim 2000.
17. Elson 1991; 1998; Beneira & Roldan 1987; Sen 1991; Afshar & Dennis (red.) 1992; Bakker (red.) 1994; Sparr 1994; Cagatay & Ozler 1995; Gonzales de la Rocha 1994, Floro 1995; Beneira & Feldman 1992.
18. Bakker 1998; Beneria 1992b; Budlender (red.) 1996; 1997; 1998; Budlender et.al. 1998; Cagatay 1998; Elson 1999; Himmelweit 1999; Sharp 1999; Cagatay et.al. 2000.
19. Agneta Stark och Stefan de Vylder gjorde genomgången ur ett könsperspektiv av Namibias budget (1998).
20. Se till exempel www.infopolis.es.
21. Det gäller i första hand Persson & Wadensjö 1998, Stark 1997 och Nyberg 1997b.
22. En socialförsäkring som uppmärksammats mycket ur ett könsperspektiv är föräldraförsäkringen. Det är ju också en försäkring som medvetet används för att söka påverka jämställdheten, något som emellertid går långsamt. Mödrarna tar ut den överväldigande delen av föräldraledigheten, andelen fäder som tar ut någon föräldraledighet har ökat sedan 1974 men fädernas andel av det totala antalet ersatta dagar fortfarande är lågt. Fäder med högre inkomster tar oftare ut föräldraledighet än fäder med lägre inkomster, högre inkomster för modern ökar antalet dagar fadern tar ut, fäderna tar föräldraledighet i större utsträckning när det handlar om ett förstabarn än om ett andrabarn (Sundström & Duvander 1998).

LITTERATUR

- AERNI, LASKEY APRIL & LEWIS, MARGARET (1999) "Macroeconomics", Janice Peterson & Margaret Lewis (red.) *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edward Elgar.
- AFSHAR, HALEH & DENNIS, C. (red.) (1992) *Women and Adjustment Policies in the Third World*, MacMillan.
- ALBELDA, RANDY (1997) *Economics and Feminism. Disturbances in the Field*, Twayne Publishers.
- ASLAKSEN, IULIE & KOREN, CHARLOTTE (1996) "Unpaid Household Work and the Distribution of Extended Income: The Norwegian Experience", *Feminist Economics* vol. 2 no. 3.
- ASLAKSEN, IULIE, FAGERLI, TRUDE & GRAVNINGSMYHR, HANNE A. (1996) "An Estimation of Time and Commodity Intensity in Unpaid Household Production in Norway", *Feminist Economics* vol. 2 no. 3.

- BAKKER, ISABELLA (red.) (1994) *The Strategic Silence. Gender and Economic Policy*, Zed Books Ltd.
- (1998) *Unpaid Work and Macroeconomics: New Discussions, New Tools for Action*, Status of Women Canada (<http://www.swc-cfc.gc.ca/publish/research/uwork-e.html>).
- BEASLEY, CHRIS (1994) *Sexual Economyths. Conceiving a Feminist Economics*, Allen & Unwin.
- BENERIA, LOURDES & ROLDAN, MARTHA (1987) *The Crossroads of Class and Gender: Homework, Subtracting and Household Dynamics in Mexico City*, University of Chigaco Press.
- BENERIA, LOURDES & FELDMAN, SHELLY (red.) (1992) *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty and Women's Work*, Westview Press.
- BENEIRA, LOURDES (1992a) "Toward a Greater Integration of Gender in Economics", *World Development* 23(1).
- (1992b) "Accounting for Women's Work: The Progress of Two Decades", *World Development* 20(11).
- (1999) "Structural Adjustment Policies", Janice Peterson & Margaret Lewis (red.) *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edward Elgar.
- BLAU, FRANCINE D., FERBER, MARIANNE A. & WINKLER, ANNE E. (1998) *The Economics of Women, Men, and Work*, Prentice Hall.
- BUDLENDER, DEBBIE (red.) (1996) *The Women's Budget*, Institute for Democracy in South Africa.
- (red.) (1997) *The Second Women's Budget*, Institute for Democracy in South Africa.
- (red.) (1998) *The Third Women's Budget*, Institute for Democracy in South Africa.
- BUDLENDER, DEBBIE, SHARP, RHONDA & ALLEN, KERRI (1998) *How to Do A Gender-Sensitive Budget Analysis: Contemporary Research and Practice*, Commonwealth Secretariat.
- CAGATAY, NILUFER, ELSON, DIANE & GROWN, CAREN (1995) "Introduction", *World Development Special Issue on Gender, Adjustment and Macroeconomics* 23(11).
- CAGATAY, NILUFER & OZLER, SULE (1995) "Feminization of the Labour Force: the Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment", *World Development* 23(11).
- CAGATAY, NILUFER (1998) *Engendering Macroeconomics and Macroeconomic Policies*, United Nations Development Programme.
- CAGATAY, NILUFER, KEKLIK, MUMTAZ, LAL, RADHIKA & LANG, JAMES (2000) *Budgets as if People Mattered: Democratizing Macroeconomic Policies*, SEPED Conference Paper Series, UNDP (<http://www.undp.org/seped/publications/conf pub.htm>).
- CHADEAU, A. (1992) "What is households' non-market production worth", *OECD Economic Studies* No. 18.
- COLLIER, P. (1994) "Gender Aspects of Labour Allocation During Structural Adjustment Theoretical Framework and the Africa Experience", S. Horton, R. Hanbur & D. Mazumdar (red.) *Labour Markets in an Era of Adjustment*, vol. I, The World Bank.
- COLLINS, M. (1994) "Completing the Picture: Accounting for Unpaid Work", *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*, Statistics Canada.
- DAWSON, GRAHAM, WATSON-BROWN, LINDA, HATT, SUE, BAXTER, ARTHUR & BERTAUX, NANCY (2000) *Market, state and feminism: the economics of feminist policy*, Edward Elgar.
- DIJKSTRA, GESKE A. & PLANTENGA, JANNEKE (red.) (1997) *Gender and Economics. A European Perspective*, Routledge.
- DIMAND, ROBERT W., DIMAND, MARY ANN & FORGET, EVELYN L. (red.) (2000) *A Biographical Dictionary of Women Economists*, Edward Elgar Publishing.
- EKLUND, KLAS (1992) *Vår ekonomi. En introduktion till samhällsekonomin*, Tiden.
- ELSON, DIANE (1991) "Male Bias in Macroeconomics: The Case of Structural Adjustment", Diane Elson (red.) *Male Bias in the Development Process*, Manchester University Press.
- (1992) *Gender Analysis and Development Economics*, Manchester. Paper for the ESRC Development Economics Group, Annual Conference.

- (1998) "The Economic, the Political and the Domestic: Business, States and the Household in the Organization of Production", *New Political Economy* vol. 3 no. 2.
- (1999) *A Tool for Implementing the Platform for Action: Gender-Sensitive Budget Analysis*, Paper presented for the workshop on Gender, Macroeconomics and globalization, UNDP Ford Foundation, University of Utah och MacArthur Foundation, New York, 25-26 mars.
- Feminist Economics* (2000) *A Special Issue on Globalization* vol. 6 no. 3.
- FERBER, MARIANNE A. & NELSON, JULIE A. (red.) (1993) *Beyond Economic Man. Feminist Theory and Economics*, University of Chicago Press.
- FLOOD, LENNART & GRÅSJÖ, URBAN (1997) "Tid för barn, tid för arbete. En undersökning av svenska hushålls tidsanvändning", Göran Ahrne & Inga Persson (red.) *Familj, makt och jämställdhet*, SOU 1997:138, Fritzes.
- FLORO, MARIA (1995) "Economic Restructuring. Gender and the Allocation of Time", *World Development* 23(11).
- FOLBRE, NANCY, BERGMANN, BARBARA, AGARWAL, BINA & FLORO, MARIA (red.) (1992) *Women's Work in the World Economy*, New York University Press.
- FOLBRE, NANCY & WAGMAN, BARNET (1993) "Household Services and Economic Growth in the United States, 1870-1930", *Feminist Economics* vol. 2 no. 1.
- FOLBRE, NANCY & PUJOL, MICHÈLE (red.) (1996) *Special Issue in Honour of Margaret Reid*, *Feminist Economics* 2(3).
- FOLBRE, NANCY (1994) *Who Pays for the Kids? Gender and the Structure of Constraint*, Routledge.
- FRITZELL, JOHAN (1998) "Subventioner av offentliga tjänster – en fördelningsanalys av könsskillnader", Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- GARDINER, JEAN (1997) *Gender, Care and Economics*, Macmillan Press Ltd.
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, LUISELLE (1994) "Monetary valuation of unpaid work", *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*, Statistics Canada.
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, LUISELLE & PAGNOSSIN-ALIGISAKIS (1995) *Measures of Unrecorded Economic Activities in Fourteen Countries*, United Nations Human Development Report Office, Occasional Paper No. 20.
- GONZÁLEZ DE LA ROCHA, MERCEDES (1994) "The Urban Family and Poverty in Latin America", *Latin American Perspectives* 22(2).
- (2001) *Private Adjustments: Household Responses to the Erosion of Work*, SEPED Conference Paper Series, UNDP.
- GUSTAFSSON, SIV S. & MEULDERS, DANIELE E. (2000) *Gender and the labour market: econometric evidence of obstacles to achieving gender equality*, Macmillan/St Martin's Press.
- HEWITSON, GILLIAN J. (1999) *Feminist Economics. Interrogating the Masculinity of Rational Economic Man*, Edward Elgar.
- HIMMELWEIT, SUSAN (1999) *The UK Women's Budget Groups: Trying to Make Macroeconomic Policy More Women-Friendly and Gender-Aware*, Paper presented at the UNDO/UNIFEM Workshop on Pro-Poor, Gender- and Environment-sensitive Budgets, New York, 28-30 June.
- HUMPHRIES, JANE (red.) (1995) *Gender and Economics*, Edward Elgar.
- HUMPHRIES, JANE & RUBERY, JILL (red.) (1995) *The Economics of Equal Opportunities*, Equal Opportunities Commission.
- IAFFE (2000) *The International Association for Feminist Economics*, Membership Directory, October 2000.
- IRONMONGER, DUNCAN (1994) "Why measure and value unpaid work?", *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*, Statistics Canada.
- (1996) "Counting Outputs, Capital Inputs and Caring Labor: Estimating Gross Household

- Product", *Feminist Economics* vol. 2 no. 3.
- JACOBSEN, JOYCE P. (1998) *The economics of gender* (andra upplagan), Blackwell.
- JAMES, S. (1994) "Women's Unwaged Work – the Hearth of the Informal Sector", M. Evans (red.) *The Woman Question*, second edition, Sage Publications.
- JOHANSSON, PER & PALME, MÅRTEN (1998) "Sjukförsäkringen ur ett genusperspektiv", Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- JONUNG, CHRISTINA & PERSSON-TANIMURA, INGA (1987) "Nationalekonomisk forskning ur kvinno- och jämställdhetsperspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1.
- JONUNG, CHRISTINA & PERSSON, INGA (red.) (1990) *Kvinnors roll i ekonomin*, Bilaga 23 till Långtidsutredningen, Finansdepartementet.
- KATZ, KATARINA (1994) *Gender differentiation and discrimination: a study of Soviet wages*, ak. avh., Ekonomiska studier, Göteborgs universitet.
- KUIPER, EDITH & SAP, JOLANDA (red.) (1995) *Out of the Margin: Feminist Perspectives on Economics*, Routledge.
- LIM, JOSEPH (2000) "The Effect of Globalization and the East Asian Crisis on the Employment of Women and Men: The Philippine Case", *World Development* (28)7.
- LUNDBERG, SHELLEY J., POLLAK, ROBERT A. & WALES, TERENCE J. (1997) "Do husbands and wives pool their resources?", *Journal of Human Resources* 32.
- LÖFSTRÖM, ÅSA (1989) *Diskriminering på svensk arbetsmarknad: en analys av löneskillnader mellan kvinnor och män*, ak. avh., Umeå economic studies.
- MACDONALD, MARTHA (1995) "The Empirical Challenges of Feminist Economics. The example of economic restructuring", Edith Kuiper & Jolande Sap (red.) *Out of the Margin. Feminist Perspectives on Economics*, Routledge.
- MILL, JOHN STUART (1869, nytryck 1970) *The Subjection of Women*, Cambridge, Mass.
- MOSER, CAROLINE (1996) *Confronting Crisis. A Comparative Study of Household Responses to Poverty and Vulnerability in Four Poor Urban Communities*, Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs Series No. 8, The World Bank.
- Nationalencyklopedin: nationalekonomi*, BNP.
- NELSON, JULIE (1996) *Feminism, Objectivity, and Economics*, Routledge.
- NYBERG, ANITA (1987) "Vad är förvärsarbete?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1.
- (1991) "Det osynliga kvinnoarbetet", *Tvärsnitt* nr 3.
- (1996) "Arbetstider ur jämställdhets- och familjesynpunkt", *Arbetstid, längd, förläggning och inflytande*, Bilagedel, SOU 1996:145, Fritzes.
- (1997a) "Makt, kön och BNP", Göran Ahrne & Inga Persson (red.) *Familj, makt och jämställdhet*, SOU 1997:138, Fritzes.
- (1997b) *Kvinnor, män och inkomster. Jämställdhet och oberoende*, SOU 1997:87, Fritzes.
- OECD (1995) *Household Production in OECD Countries. Data Sources and Measurement Methods*, OECD.
- PERSSON, INGA (1993) *Svenska kvinnor möter Europa. Ekonomisk integration och social harmonisering ur ett kvinnoperspektiv*, Bilaga 16 till Långtidsutredningen 1992, Finansdepartementet.
- PERSSON, INGA & JONUNG, CHRISTINA (red.) (1997) *The Economics of the Family and Family Policy*, Routledge.
- (red.) (1998) *Women's Work and Wages*, Routledge.
- PERSSON, INGA & WADENSJÖ, ESKIL (red.) (1997a) *Kvinnors och mäns löner – varför så olika?*, SOU 1997:136, Fritzes.
- (1997b) *Glastak och glasväggar? Den köns-segregerade arbetsmarknaden*, SOU 1997:137, Fritzes.
- (red.) (1998) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- PETERSON, JANICE & BROWN, DOUG (red.) (1994) *The Economic Status of Women Under Capitalism: Institutional Economics and Feminist Theory*, Edward Elgar.

- PROP. 2000/2001:1 *Budgetpropositionen för 2001*, Bilaga 4 Fördelningspolitisk redogörelse.
- PUJOL, MICHÉLE A. (1992) *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*, Edward Elgar.
- RIVES, JANET M. & YOUSEFI, MOHMOOD (red.) (1997) *Economic Dimensions of Gender Inequality. A Global Perspective*, Praeger.
- SCB (1992) *Tidsanvändningsundersökningen (1990/91) Levnadsförhållanden*, Rapport 80, Tabeller.
- (2001) *Avdelningen för Högskoestatistik*.
- SCHAKELFORD, JEAN (1999) "International Association for Feminist Economics (IAFFE)", Janice Peterson & Margaret Lewis (red.) *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edward Elgar.
- SEN, GITA & GROWN, CAREN (1987) *Development, Crises and Alternative Visions: Third World Women's Perspectives*, Monthly Review.
- SEN, GITA (1991) "Macroeconomic Policies and the Informal Sector: A Gender Sensitive Approach", Working Paper No. 13, Vassar College, Department of Economics.
- SHARP, RHONDA & BROOMHILL, RAY (1998) "International Policy Developments in Engendering Government Budgets", Elizabeth Shannon (red.) *Australian Women's Policy Structures. Centre for Public Management and Policy*, University of Tasmania.
- SHARP, RHONDA (1999) "Women's Budgets", Janice Peterson & Margaret Lewis (red.) *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edward Elgar.
- SPARR, PAMELA (1994) *Mortgaging Women's Lives: Feminist Critiques of Structural Adjustment*, Zed Press.
- STANDING, GUY (1989) "Global Feminization Through Flexible labour", *World Development* 17(7).
- STARK, AGNETA (red.) *Ljusnande framtid eller ett långt farväl? Den svenska välfärdsstaten i jämförande belysning*, SOU 1997:115, Fritzes.
- STARK, AGNETA & DE VYLDER, STEFAN (1998) *Mainstreaming Gender in Namibia's National Budget, Swedish International Development Cooperation Agency*, Sida.
- STRASSMAN, DIANA (1999) "Feminist Economics", Janice Peterson & Margaret Lewis (red.) *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edward Elgar.
- STÅHLBERG, ANN-CHARLOTTE (1998) "Sjukpenningförsäkringen, arbetsskadeförsäkringen, förtidspensionen och efterlevandeskyddet ur perspektivet kvinna – man", Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- STÅHLBERG, ANN-CHARLOTTE & TEGLE, STIG (1998) "Den nuvarande och den nya ålderspensionen – hur omfördelar dessa mellan kvinnor och män?", Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- (1998) "Kvinnors och mäns avtalspensioner", Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- SUNDIN, ELISABETH (1988) *Omättliga önsknningar, mättliga framsteg – kvinnor i dagens och morgondagens samhälle*, Vardagen och världen, FRN-Framtidsstudier.
- SUNDSTRÖM, MARIANNE & DUVANDER, ANN-ZOFIE (1998) "Föräldraförsäkringen och jämställdhet mellan kvinnor och män", Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.) *Välfärdens genusansikte*, SOU 1998:3, Fritzes.
- SZEBEHELY, MARTA (2000) "Äldreomsorg i förändring – knappare resurser och nya organisationsformer", Marta Szebehely (red.), *Välfärd, vård och omsorg*, SOU 2000:38, Fritzes.
- Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*, SOU 1998:6, Fritzes.
- UN (1995a) *Report of the United Nations' Fourth World Conference on Women*, Beijing, September 4-15.
- (1995b) *Human Development Report 1995*, Oxford University Press.
- UNIFEM (2000) *Progress of the World's Women 2000*, UNIFEM Biennial Report, United Nations

Development Fund for Women.

WADENSJÖ, ESKIL (1992) "Recruiting a new generation", Lars Engwall (red.) *Economics in Sweden. An Evaluation of Swedish Research in Economics*, Routledge.

WARING, MARILYN (1988) *If Women Counted. A new feminist economics*, Harper & Row Publishers.

World Development (1995) "Special Issue - Gender, Adjustment and Macroeconomics", november.

World Development (2000) "Special Issue - Growth, Trade, Finance and Gender Inequality", juli.

WWW.INFOPOLIS.ES.

SUMMARY

Economics is one of the most women and gender resistant disciplines of all. Some Economists who are critical of mainstream economic theory and method have, however, started to apply a gender perspective to economic models. One important feminist critique of macroeconomic theory and policy has been that they do not take into consideration unpaid care work (including domestic work) and paid work in the informal sector. Feminist economists have therefore started to present an alternative view of economic reality that includes work of this kind. Making unpaid care work and paid informal work visible offers a more comprehensive picture of the economy and women's place in it. It also makes it possible to analyse different sectors of the economy and the connections between them. When consideration is given only to the monetary economy, men are seen

as more economically active than women, while resources are redistributed from men to women through social security systems and women are subsidised more than men by public services such as childcare and care for the elderly. If however unpaid care work is also included in the analysis, women appear to be as economically active as men, and since they have as long or longer working days, resources might rather be seen as being redistributed from women to men and women's unpaid care work as subsidising men's paid work. Economic theories and models, which integrate paid and unpaid work, are needed especially since the time available for care work, paid and unpaid now seems to be decreasing as a consequence of women's increasing participation on labour market, savings in the public sector as well as of the fact that services are continuously becoming more expensive in relation to goods since these cannot be replaced by technological advances. At the same time the demand for care work expands because the proportion of elderly is increasing and because children seem to need an ever increasing investment of human and social capital to be able to cope on the labour market.

ANITA NYBERG

Arbetslivsinstitutet
112 79 Stockholm
anita.nyberg@niwl.se